

Summary

Oberemko Y. «Criminological analysis of homicides committed with lucrative reasons».

The article is devoted to criminological analysis of homicides committed with mercenary motives. Considered quantitative, qualitative and quantitative and qualitative indicators of this type of crime.

Key words: criminological analysis, premeditated murder with mercenary motives, level, structure, dynamics.

Отримано 18.06.2014

УДК 343.915

В. Б. ПОЛЯХ

Вячеслав Борисович Полях, здобувач Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «РЕЦИДИВНА ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЩО БУЛИ ЗАСУДЖЕНІ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ»

У кримінологічній науці, поряд з великою кількістю векторів дослідження, можна виокремити найбільш складні для дослідження та завжди актуальні питання. Одним із них, безумовно, є проблема дослідження та запобігання рецидивної злочинності, що являє собою один із найнебезпечніших видів злочинності. До питання дослідження рецидивної злочинності зверталась велика кількість дослідників. Зокрема, варто зазначити напрацювання Г. А. Аванесова, Ю. М. Антоняна, В. С. Батиргарєєвої, В. В. Голіни, Б. Н. Головкина, І. М. Даньшина, О. М. Джузи, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, С. М. Іншакова, Н. Ф. Кузнецової, В. В. Лунєєва, Г. Ф. Хохрякова, С. В. Щербакова та інших. Однак рецидивна злочинність, як і інші соціальні явища, знаходиться у постійному розвитку, а тому вимагає постійної уваги з боку науковців щодо виявлення останніх тенденцій та розробки її основоположних питань. Тим більше, коли йдеться про таке гостро соціальне деструктивне явище, як рецидивна злочинність.

У науковій літературі вказується, що даний вид злочинності характеризується підвищеною суспільною небезпечністю, яка полягає: а) у її значній потужності до відтворення; б) в існуванні цієї злочинності за всіх часів історії держави і права; в) у значній питомій вазі в її структурі тяжких та особливо тяжких злочинних діянь; г) у здатності бути передаточним механізмом злочинного ремесла й досвіду, злочинських традицій, устоїв, що тягне за собою існування особливого соціального прошарку в структурі суспільства; д) у підвищеному ступені латентності цих злочинних проявів; е) в інтенсивності заходів, які суспільство й держава вживають з метою запобігання рецидивним злочинам; є) в ідеологічному впливі рецидивістів на свідомість злочинців і законослухняних громадян; ж) у низькій сприйнятливості рецидивістів до запобіжних заходів; з) у культивуванні в громадській свідомості думки про необхідність посилення суворості кримінальної політики як єдиного можливого ефективного засобу боротьби з рецидивною злочинністю¹.

Крім того, рецидивна злочинність, за визначенням Ю. М. Антоняна, є свідченням неспроможності держави та суспільства виправляти своїх членів, які стали на хибний шлях, допомагати їм². Н. Ф. Кузнецова й В. В. Лунєєв стверджують, що рецидивна злочинність у певному сенсі є «ядром» всієї злочинності, оскільки йдеться про контингент, який найбільш вперто протиставляє себе моральним цінностям суспільства, правопорядку та, окрім цього, ще й залучає до злочинної діяльності нових осіб³. На переконання С. М. Іншакова, рецидивна злочинність являє собою поживне середовище для формування організованих злочинних співтовариств⁴. Такі думки є поширеними та доведеними в науці.

Особливої актуальності набувають наведені твердження щодо неповнолітніх, злочинність яких взагалі (не кажучи вже про злочинність рецидивну) визначається як одна з актуальних кримінологічних проблем, що відображає не лише основні тенденції злочинних проявів у державі, а й виступає індикатором морального здоров'я суспільства та дає змогу спрогнозувати загальні перспективи і розвиток злочинності в майбутньому.

На думку дослідників, рецидивна злочинність неповнолітніх доволі специфічна: з одного боку, вона входить до неосяжного поля дитячої делінквентності, а з іншого, – переростає у злочинність молоді та загальнокримінальну злочинність^{5, 6}. Крім того, характерною ознакою рецидивної злочинності неповнолітніх є й особливість вчинення такого рецидиву, пов'язана з віковими межами неповнолітніх. Фактично за доволі нетривалий проміжок часу (максимум чотири роки – з 14 до 18 років) особа, щоб характеризуватися як така, що вчинила рецидив, має встигнути здійснити щонайменше два злочини. У випадку ж засудження до позбавлення волі цей проміжок часу значно скорочується через ізоляцію особи в місцях позбавлення волі, хоча в ряді випадків вона (ізоляція) й не перешкоджає продовженню злочинної діяльності, внаслідок чого вчиняється рецидив.

З огляду на зазначене, видається доволі актуальною спроба дати криминологічне визначення поняттю «рецидивна злочинність неповнолітніх, що були засуджені до позбавлення волі», адже для якісного вивчення цього різновиду рецидивної злочинності варто чітко визначити власне зміст тієї правової категорії, що підлягає аналізу.

Рецидивна злочинність неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, являє собою об'єкти дослідження, які викликають інтерес подвійного характеру. Рецидив є одним із критеріїв ефективності застосовуваних заходів кримінально-правового характеру⁷, а показники рецидиву можуть свідчити про неадекватність кримінальної політики, недостатньо ефективну роботу органів кримінальної юстиції, прогалини в системі соціально-виховної роботи чи ресоціалізації засуджених тощо^{8, 9}. Разом із тим рецидив свідчить про підвищено суспільну небезпеку самої особи, що вчинила кримінальне правопорушення. Після вчинення другого та наступних злочинів можна констатувати збільшення впливу суб'єктивних детермінант злочинної поведінки особи над об'єктивними обставинами. Тому розробка й вирішення проблеми рецидиву щодо неповнолітніх має проводитись системним чином, з урахуванням усього комплексу взаємопов'язаних факторів.

Існує ще одна обставина, яка доводить підвищену небезпеку цього виду злочинності (навіть порівняно з рецидивною злочинністю дорослих) та свідчить про нагальну потребу її окремого вивчення. Як показують численні дослідження, покарання у виді позбавлення волі призначається неповнолітнім лише у крайніх випадках, незважаючи на те, що майже половина з них вчиняє тяжкі та особливо тяжкі злочини. Так, покарання у виді позбавлення волі неповнолітнім призначалось: 2001 р. – 4743 випадків (24 %), 2002 р. – 4569 (22,7 %), 2003 р. – 4632 (21,9 %), 2004 р. – 4384 (20,1 %), 2005 р. – 3626 (20,7 %)¹⁰, 2006 р. – 2697 (19,3 %), 2007 р. – 2387 (21,4 %), 2008 р. – 1977 (19,6 %), 2009 р. – 1886 (22 %), 2010 р. – 2030 (18,6 %)¹¹, 2011 р. – 1915 (22 %), 2012 р. – 1496 (16,6 %), 2013 р. – 1153 (19,5 %), перше півріччя 2014 р. – 459 (32 %)¹².

Тобто, позбавлення волі призначається лише тим неповнолітнім, які за визначенням суду несуть підвищену суспільну небезпеку та потребують посилення заходів впливу, а також у разі, якщо така особа вже пригнужувалась раніше до кримінальної відповідальності, засуджувалась до покарань без позбавлення волі чи звільнювалась від відбування покарання з випробуванням. У підсумку, в місцях позбавлення волі зосереджуються неповнолітні, яким призначено максимальний строк позбавлення волі, що ускладнює роботу з ними в установах виконання покарань, їх подальшу ресоціалізацію та створює підґрунтя для рецидиву. Остання обставина зумовлена суперечливістю покарання у виді позбавлення волі з точки зору направлення засудженого для виправлення в антипедагогічне середовище, що спроможне з часом принести засудженому більше негативного, ніж позитивного, формувати й зміцнювати антигромадські погляди та установки, призводити до висновку, що злочин не являє собою виняткового явища. Ю. М. Антонян правильно виділяє такий вплив злочинців один на одного, як концентрований негативний вплив¹³.

Незважаючи на вищевказані обставини, рецидивна злочинність неповнолітніх, що були засуджені до позбавлення волі, як поняття у криминологічній літературі не зустрічається. Це вимагає його спеціального формулювання на основі виділення з поняття рецидивної злочинності її видових ознак: рецидив злочинів, неповнолітній вік, засудження до позбавлення волі.

Криминологічне поняття «рецидивна злочинність» тісно пов'язане з кримінально-правовим поняттям «рецидив злочину». Згідно зі ст. 34 Кримінального кодексу України (далі – КК України) рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин. При цьому новий умисний злочин при рецидиві вона вчинила: а) під час відбування покарання за вироком суду; б) протягом строків, установлених чинним законодавством для погашення судимості; в) під час іспитового строку при звільненні від відбування покарання з випробуванням; г) після заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням (такий рецидив називається легальним, і тільки він має кримінально-правове значення). У науці кримінального права за ступенем суспільної небезпеки розрізняють рецидив пенітенціарний і рецидив тяжких та особливо тяжких злочинів¹⁴. Пенітенціарний завжди пов'язаний з покаранням у виді позбавлення волі та має місце там, де особа під час відбування покарання знову вчиняє злочин.

На противагу легальному рецидиву в криминологічній літературі конструюється інше поняття рецидиву, коли особа повторно вчиняє злочин (або низку злочинів) незалежно від кримінальних та кримінально-процесуальних наслідків першого злочину. Отже, криминологічний рецидив злочинів – це повторне вчинення нового злочину особою, яка раніше вчинила злочин, незалежно від наявності у неї судимості (фактичний рецидив).

У спеціальній літературі поняття криминологічного й фактичного рецидиву використовуються переважно як тотожні, хоча окремі вчені розглядають їх як відмінні¹⁵. У зв'язку з цим В. С. Батиргарєєва зауважує, що з першого погляду із цих трьох понять найближчим до тлумачення рецидивної злочинності є поняття криминологічного рецидиву. Проте складність полягає в тому, що найбільш проблематичним і неоднозначним є саме рецидив злочинів у криминологічному сенсі. Як наслідок – досить складно не лише оперувати яким-небудь одним поняттям криминологічного рецидиву, а навіть згрупувати наявні дефініції за будь-яким критерієм з метою критичного їх переосмислення. Тому названий науковець переконує, що у визначенні рецидивної злочинності треба виходити саме із законодавчого вирішення проблеми, пов'язуючи її визначення з ознаками рецидиву злочинів, які окреслені в КК України. Отже, законодавче формулювання норми, що міститься у названій статті, специфіку кримінально-правового змісту рецидиву злочинів розкриває через комплекс таких ознак: а) усі вчинені особою злочини можуть бути лише умисними; б) злочини вчинені в різний час; сукупність злочинів; в) на момент вчинення нового умисного злочину або злочинів особа має не погашену чи не зняту судимість за умисний злочин. При цьому однаково: чи вчинила особа тотожні,

однорідні, чи різнорідні злочини. Тільки тоді, якщо наявні всі перелічені ознаки в їхній сукупності, можна констатувати в діях особи рецидив злочину. Усе це дає змогу дійти висновку, що рецидивна злочинність являє собою сукупність умисних злочинів, вчинених на певній території за певний проміжок часу особами, які на момент вчинення злочинів мали не зняту або не погашену судимість за умисний злочин¹⁶.

У свою чергу неповнолітніми в юридичній літературі прийнято вважати всіх осіб з моменту народження і до настання ними повноліття – 18 років. Саме тому, на думку окремих кримінологів, при характеристиці самого поняття рецидивної злочинності неповнолітніх треба мати на увазі, що умовні вікові межі інколи створюють труднощі при аналізі процесів і явищ, що впливають на тенденції цієї злочинності і при порівнянні її з показниками дорослої рецидивної злочинності. Зокрема, ряд процесів і явищ, що впливають на злочинність неповнолітніх, охоплює вікову групу дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності (до 14 років), вікову групу від 14 до 18 років і від 18 до 25 років (так званих молодих дорослих). Це вимагає вивчення тенденцій злочинності неповнолітніх, розробку пропозицій щодо її профілактики з урахуванням даних про правопорушення серед дітей і молодших підлітків (вікова група 10–13 років), а також у середовищі молодих дорослих¹⁷.

Проте частиною 1 ст. 22 КК України чітко визначено межі повноліття, за яких настає кримінальна відповідальність, внаслідок чого у кримінології вікове обмеження кримінальної відповідальності неповнолітніх також охоплює категорію населення від 14 до 18 років. І хоча окремі вчені вважають такий поділ штучним (приміром, на думку, Г. Ф. Хохрякова, виділення в окремих вид злочинності неповнолітніх призводить до протиставлення її зі злочинністю інших вікових груп, а порівняння неповнолітніх віком від 16 до 18 років з дорослими у віці від 18 до 19 років є штучним, оскільки між ними більше спільного, ніж відмінного. Тому автор і пропонує говорити не про злочинність неповнолітніх, а про злочинність молоді¹⁸), в нашому дослідженні ми будемо базуватися на віковому періоді, встановленому у КК України – від 14 до 18 років. Лише в цей період може бути визнана наявність рецидиву злочинів, а також призначене покарання у виді позбавлення волі.

Деталізації потребує й те, якого саме неповнолітнього слід визнавати «засудженим до позбавлення волі», оскільки у науковій літературі вже зверталась увага на певну складність тлумачення цього поняття¹⁹. За визначенням Верховного Суду України, відповідно до положень КПК України, засудженою особою вважається така, щодо якої винесено обвинувальний вирок. При цьому немає правових підстав ототожнювати особу, засуджену до відповідного покарання, та таку, яка відбуває покарання певного виду²⁰. Не погоджуючись із цим, І. С. Яковець апелювала, що відповідно до ст. 4 Кримінально-виконавчого кодексу України підставою виконання й відбування покарання є вирок суду, який набрав законної сили, інші рішення суду, а також закон України про амністію та акт помилування²¹. Отож, покарання може призначатися не лише вироком суду (приміром, заміна покарання у виді смертної кари довічним позбавленням волі здійснювалась на підставі ухвал апеляційних судів)²².

Але щодо неповнолітніх наведене твердження не є актуальним, оскільки покарання у виді позбавлення волі може призначатися їм виключно вироком суду. Навіть у разі перегляду справи в судах касаційної чи апеляційної інстанції та потреби у призначенні більш суворого покарання суди відповідно до правил, встановлених у Кримінальному процесуальному кодексі України, мають вносити свій вирок. Так само враховуючи, що найбільш суворим покаранням, яке може бути застосоване до неповнолітніх, є позбавлення волі на певний строк, щодо них не може мати місце заміна довічного позбавлення волі на це покарання. Отже, єдиною підставою для відбування покарання засудженим до позбавлення волі неповнолітнім є вирок суду. А базуючись на загальному визначенні рецидиву злочинів, наданому у ст. 34 КК України, можемо стверджувати, що рецидивом злочинів для осіб, засуджених до позбавлення волі, є вчинення нового умисного злочину: а) під час відбування покарання за вироком суду; б) протягом строків, установлених чинним законодавством для погашення судимості.

Підсумовуючи вищевикладене, пропонуємо таку дефініцію: *рецидивна злочинність неповнолітніх, що були засуджені до позбавлення волі, – це сукупність умисних злочинів, вчинених на певній території за певний проміжок часу особами у віці від 14 до 18 років, які на момент вчинення злочинів мали не зняту або не погашену судимість за умисний злочин, за який їм було призначене покарання у виді позбавлення волі на підставі вироку суду, що набрав законної сили.*

¹ Батиргарєєва В. С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право» / В. С. Батиргарєєва. – Х.: НЮАУ, 2010. – С. 40.

² Антоян Ю. М. Кримінологія: избр. лекции. – М.: Логос, 2004. – С. 200.

³ Кримінологія: Учебник / Под ред. проф. Н. Ф. Кузнецовой, проф. В. В. Лунова. – 2-ое изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 468.

⁴ Ишиаков С. М. Кримінологія: учеб. пособ. – М.: Юриспруденция, 2002. – С. 175.

⁵ Головкин Б. М., Батиргарєєва В. С. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх у місті Харкові // Питання боротьби зі злочинністю. – 2005. – Вип. 10. – С. 105.

⁶ Маршуба М. О. Кримінологическая характеристика личности несовершеннолетнего корыстно-насильственного преступника в Украине: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право» / М. О. Маршуба. – Х.: НДІ ВПЗ ім. академіка В. В. Сташиса, 2014. – С. 41.

⁷ Щербаков С. В. Рецидивная преступность: кримінологическая характеристика и проблемы предупреждения : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. В. Щербаков. – Рос. акад. правосудия. – М., 2009. – С. 3.

⁸ Борисов В. І. До проблеми соціальної адаптації та ресоціалізації засуджених і осіб, звільнених з місць позбавлення або обмеження волі / Борисов В., Батиргарєєва В., Яковець І. // Право України. – Міністерство юстиції України. – № 9. – С. 205.

⁹ Батиргарєєва В. С. Соціальна адаптація осіб, звільнених із місць позбавлення волі, – найважливіша умова запобігання рецидивній злочинності / В. С. Батиргарєєва // Юридична Україна. – Юрінком Інтер. – 2009. – № 11–12. – С. 94–101.

¹⁰ Статистичні дані щодо розгляду судами кримінальних справ за злочинами, вчиненими неповнолітніми у 2001–2010 роках : Збірник даних судової статистики щодо розгляду судами України кримінальних справ, кількості та структури засуджених осіб у 2001–2010 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html

¹¹ Збірник даних судової статистики щодо розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми у 2006–2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html

¹² Судова статистика за 2011–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/sudova_statystyka

¹³ Механізм преступного поведіння / Ю. М. Антонян, Н. А. Барановский, П. С. Дагель и др. ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1981. – С. 48.

¹⁴ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2003. – С. 113.

¹⁵ Малков В. П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. – С. 89.

¹⁶ Батиргарєєва В. С. Щодо нового підходу до розуміння поняття рецидивної злочинності // Часопис Київського ун-ту права. – 2004. – Вип. 2. – С. 58–61.

¹⁷ Коновалов В. В. Криминологія: методичні рекомендації. Для самостійного вивчення. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – С. 47–48.

¹⁸ Хохлаков Г. Ф. Криминология : учебник / Г. Ф. Хохлаков; Отв. ред. Кудрявцев В. Н. – М. : Юристъ, 1999. – С. 264–265.

¹⁹ Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія / І. С. Яковець. – Х. : Право, 2013. – С. 203–205.

²⁰ Постанова Верховного Суду України від 12.04.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24068112>

²¹ Яковець І. С. Очікування та реалії впливу судової практики на оптимізацію процесу виконання кримінальних покарань в Україні (початок) // Юрид. вісн. України. – № 7 (920). – 16–22 лютого 2013. – С. 7.

²² Там само. – С. 7.

Резюме

Полях В. Б. Криминологічне визначення поняття «рецидивна злочинність неповнолітніх, що були засуджені до позбавлення волі».

У статті досліджуються базові компоненти, які у своїй сукупності утворюють криминологічне визначення поняття «рецидивна злочинність неповнолітніх, що були засуджені до позбавлення волі». Висвітлено питання розмежування поняття легального та криминологічного рецидиву. Розкрито різні погляди на визначення вікових меж осіб, які вчинили злочин, що утворюють категорію «рецидивна злочинність неповнолітніх, що були засуджені до позбавлення волі».

Ключові слова: рецидив злочину, неповнолітній злочинець, рецидивна злочинність неповнолітніх, позбавлення волі.

Резюме

Полях В. Б. Криминологическое определение понятия «рецидивная преступность несовершеннолетних, которые были осуждены к лишению свободы».

В статье исследуются базовые компоненты, образующие в своей совокупности криминологическое определение понятия «рецидивная преступность несовершеннолетних, которые были осуждены к лишению свободы». Освещены вопросы разграничения понятия легального и криминологического рецидива. Раскрыты взгляды на определение возрастных границ лиц, совершивших преступление, образующих категорию «рецидивная преступность несовершеннолетних, которые были осуждены к лишению свободы».

Ключевые слова: рецидив преступления, несовершеннолетний преступник, рецидивная преступность несовершеннолетних, лишение свободы.

Summary

Polyah V. Criminological definition of «recurrent juvenile delinquency who were sentenced to imprisonment».

The article examines the basic components which in their totality form a criminological definition of «recurrent juvenile delinquency who were sentenced to imprisonment». The questions of delimitation concept of legal and criminological relapse. Revealed different views on age limits defining the persons who committed the crime, which form the category of “recurrent juvenile delinquency who were sentenced to imprisonment”.

Key words: recidivism, juvenile offender, recurrent juvenile delinquency, imprisonment.

Отримано 24.06.2014